

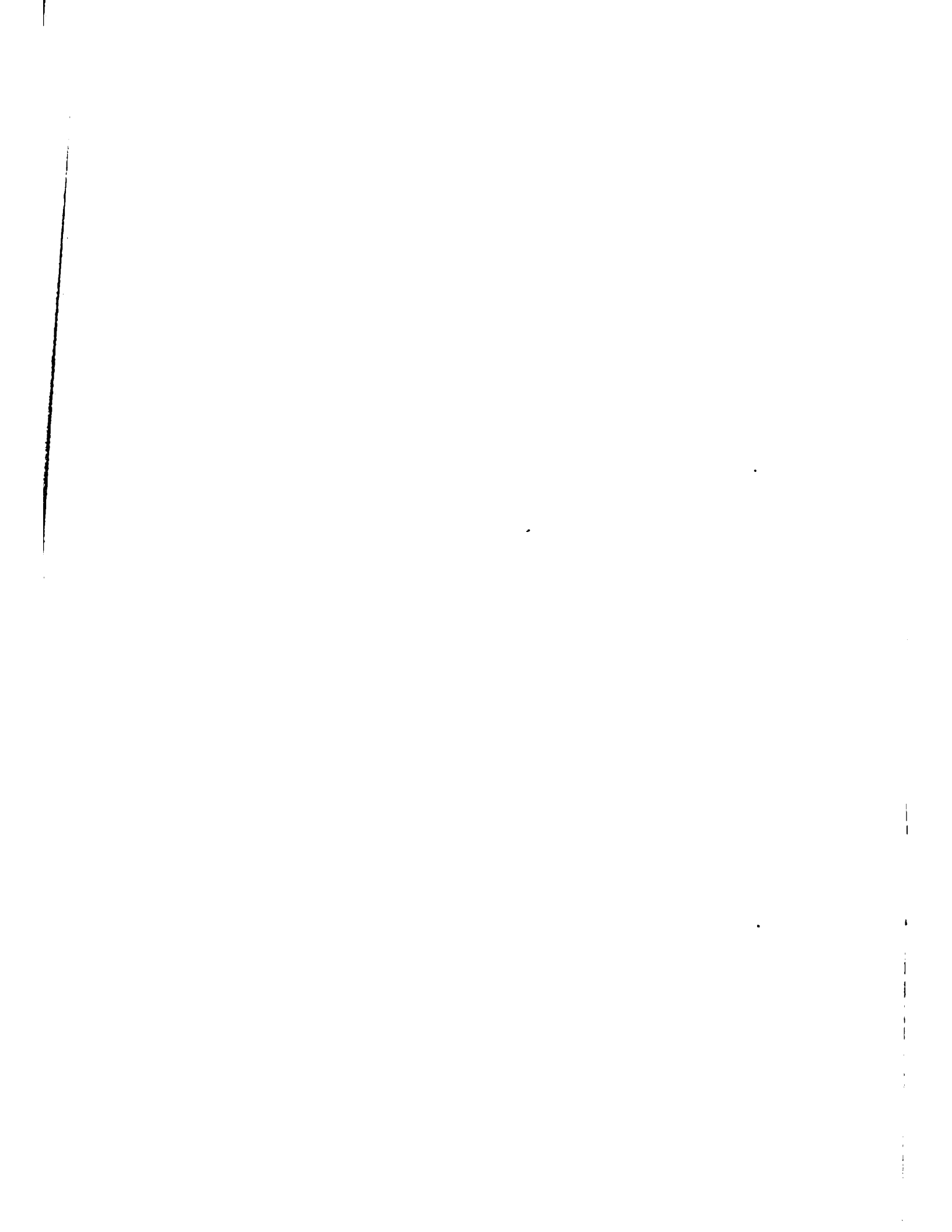
ΑΧΙΛΛΕΩΣ Γ. ΧΑΛΔΑΙΑΚΗ

Η ΜΟΥΣΙΚΟΤΗΣ
ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ

ΑΘΗΝΑ 1995

**Η ΜΟΥΣΙΚΟΤΗΣ
ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ**

ΑΧΙΛΛΕΩΣ Γ. ΧΑΛΔΑΙΑΚΗ

**Η ΜΟΥΣΙΚΟΤΗΣ
ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ**

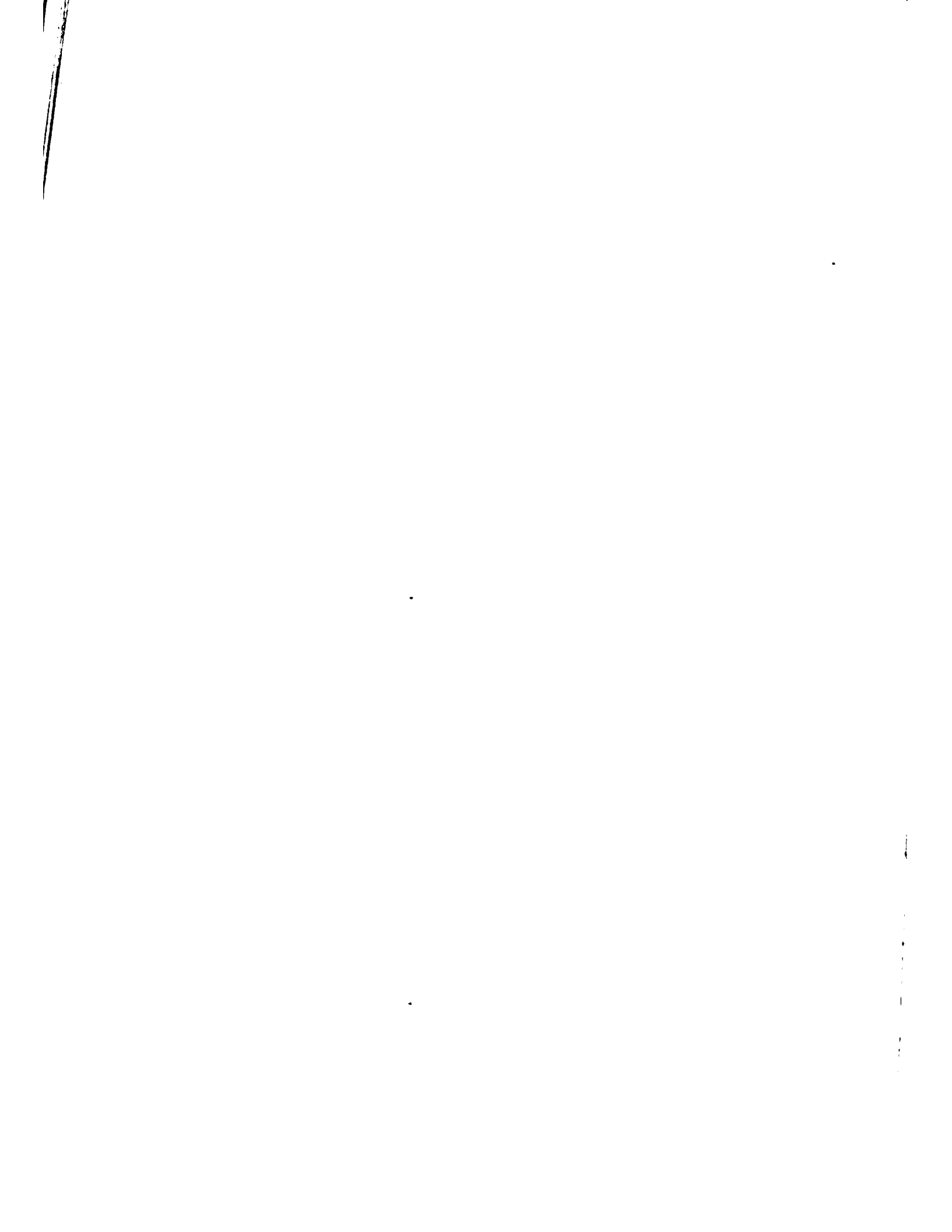
Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ περιοδικοῦ «ΕΦΗΜΕΡΙΟΣ»
[Ἔτος ΜΔ' (1995), σσ. 313-16]

ΑΘΗΝΑ 1995,

Ὁ Ἅγιος Νεκτᾶριος περὶ τὸ ἔτος 1900. (Λεπτομέρεια ἐκ τῆς γνωστῆς φωτογραφίας τοῦ Ἁγίου, πρὸ τοῦ Ἱ. Ναοῦ Ἁγ. Ἀθανασίου Κύμης, κατὰ τὴν διάρκειαν Ἐθνικῆς Ἐορτῆς).

«Διδαχθεῖς ὑπὸ τῆς ἀγιωτάτης ἡμῶν Καθολικῆς καὶ Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας, ὅτι ἄξιόν ἐστιν, ὡς ἀληθῶς, μακαρίζειν τὴν Θεοτόκον καὶ ἀειπάρθενον Μαρίαν, ἐποίησα ᾠδὰς τινὰς καὶ ὕμνους πρὸς αἰνεσιν καὶ ἀνύμνησιν τῆς παναγίας Μητρὸς τοῦ Κυρίου τῆς Γοργοεπηκόου καὶ ταχείας εἰς ἀντίληψιν, βοήθειαν καὶ προστασίαν τῶν ἐπικαλουμένων αὐτήν, καὶ πρὸς ἔκφρασιν τῆς ἀπείρου πρὸς Αὐτὴν εὐγνωμοσύνης μου διὰ τὰς πολλὰς πρὸς ἐμὲ Αὐτῆς εὐεργεσίας, ἃς παραπήλαυσα».

Μὲ τὰ λόγια τοῦτα, ὁ θαυματουργὸς «Ἅγιος τοῦ αἰῶνος μας» Νεκτάριος Κεφαλᾶς (1846-1920), προλογίζει τὴν, κατὰ τὸ ἔτος 1905, ἔκδοσιν τοῦ πρώτου Ὑμνογραφικοῦ τοῦ ἔργου, τοῦ «Θεοτοκαρίου»¹. Τὸ ποιητικὸ αὐτὸ πόνημα, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐγκαινιάζει «σειρὰν ὅλην» Ὑμνογραφικῶν ἔργων τοῦ Θείου Πατρὸς², ἀφ' ἑτέρου δὲ συμβάλλει — ὡς «ψηφίδα» μικρὴ — ὥστε νὰ καταρτισθῇ τὸ ἐξαίσιον «μωσαϊκὸν» τῆς ἐλλογίμου φυσιογνωμίας τοῦ ἡγιασμένου Ἱεράρχου.

Ἀνάμεσα στὰ πολυπληθῆ καὶ ἀξιοθαύμαστα θεολογικά του συγγράμματα, ἐκτεινόμενα σὲ ὅλους σχεδὸν τοὺς τομεῖς τῆς ἱερᾶς ἐπιστήμης³, Δογματικὸ, Ἀπολογητικὸ, Ἑρμηνευτικὸ, Ἱστορικὸ, Ποιμαντικὸ, Κατηχητικὸ, Λειτουργικὸ καὶ βεβαίως Ὑμνογραφικὸ, προβάλλουν βάσιμες οἱ

ἐνδείξεις πού μαρτυροῦν εὐγλωττα τῆ σχέση του μὲ «τὴν τοῦ Δαμασκηνοῦ ἱερὰ Τέχνη», τὴν Ψαλτικὴ τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, τὸν «καθαρὸ ἦχο τῶν ἐορταζόντων» πιστῶν, «τῶν βοώντων ἀπαύστως»⁴, «ἐν ἐσπέρα καὶ πρωὶ καὶ μεσημβρία καὶ ἐν παντὶ καιρῶ»⁵. Καὶ μόνον οἱ χιλιάδες στίχοι πού, πρὸς τιμὴν τῆς Θεοτόκου καὶ τοῦ ἐν Τριάδι Ἁγίου Θεοῦ, συνέθεσε καὶ «ἐμελοποίησεν»⁶ ὁ ἴδιος, ἀποτελοῦν ἱκανὰ στοιχεῖα, ὥστε νὰ τοῦ ἀποδοθῆ ὁ δεδοξα-σμένος —τόσο ἀπ’ τὸν ὑμνογράφου Ρωμανὸ ὅσο καὶ ἀπ’ τὸν μελουργὸ Πέτρο τὸν Μπερεκέτη— τίτλος τοῦ «μελωδοῦ». Ὅντως ὁ Ὁσιος, «ἐν παντὶ ἔργῳ αὐτοῦ ἔδωκεν ἐξομολόγησιν ἀγίῳ Ὑψίστῳ ρήματι δόξης ἐν πάσῃ καρδίᾳ αὐτοῦ ὕμνησεν καὶ ἠγάπησεν τὸν ποιήσαντα αὐτόν· ἔδωκεν ἐν ἐορταῖς εὐπρέπειαν καὶ ἐκόσμησεν καιροὺς μέχρι συντελείας ἐν τῷ αἰνεῖν αὐτοὺς τὸ ἅγιον ὄνομα αὐτοῦ καὶ ἀπὸ πρωίας ἠχεῖν τὸ ἅγιοσμα»⁷.

Οἱ ἐνδείξεις πού παραπάνω μνημονεύσαμε, συνοψίζονται στὰ ἑξῆς:

Πρῶτον· οἱ προθέσεις του ἦταν ἐναρμονισμένες πρὸς τὰ ρήματα τῆς Σοφίας Σειράχ: «καὶ ἔστησεν ψαλτωδοὺς κατέναντι τοῦ Θυσιαστηρίου καὶ ἐξ ἠχοῦ αὐτῶν γλυκαίνειν μέλη»⁸. Τίς ἐν λόγῳ ψαλτωδοὺς ἀνεῦρε ὁ Ἅγιος στὰ πρόσωπα τῶν πνευματικῶν του τέκνων, τῶν ἐν Αἰγίνῃ μοναζουσῶν ἀδελφῶν, πρὸς τίς ὁποῖες καὶ ἡ ἀκόλουθη χαρακτηριστικὴ νουθεσία: «...Συμβουλεύω ταῖς ψαλλούσαις νὰ μὴ ἐξέρχωνται ἀμέσως τοῦ Ναοῦ, πρὶν ἐπανέλθωσι τὰ φω-

νητήριά των ὄργανα εἰς τὴν φυσικὴν των θερμοκρασίαν καὶ νὰ μὴ ὁμιλῶσιν ἐξερχόμενα τῆς Ἐκκλησίας, παρὰ νὰ μεταβαίνωσιν εἰς τὸ κελλί των ἀμέσως καὶ μετὰ ἓν τέταρτον καὶ πλέον νὰ πίνωσι ἓνα κύπελλον χλιαρὸν νεράκι. Τοῦτο νὰ τὸ κάμνωσι χειμῶνα καὶ καλοκαίρι αἱ ψάλλουσαι, ὅταν ἐγείρωνται τὸ πρωῖ εἰς τὴν Ἀκολουθίαν, ἐπειδὴ τῶν ψαλλουσῶν ὁ λαιμὸς ἔχει εὐαισθησίαν τινὰ καὶ ἰδρώνει τὴν νύκτα, νὰ βρέχουν τὸ χέρι των καὶ νὰ τὸν δροσίζωσι. Τοῦτο νὰ τὸ κάμνωσι δύο τρεῖς φορὰς καὶ ἔπειτα νὰ τὸν σκουπίζωσι καλὰ καὶ ἀφοῦ ἀποβάλλῃ τὴν πολλὴν θερμότητά του, τότε νὰ ἐξέρχωνται. Δύνανται νὰ κάμνωσι καὶ γαργάραν μὲ ὀλίγον νερὸν τῆς θερμοκρασίας τοῦ δωματίου. Αὐτὸ τὰς προφυλάττει ἀπὸ τὰ κρυολογήματα, ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν νὰ κάμνωσι γαργάραν ἢ μὲ βορικὸν ὄξυ ἢ μὲ ἄλμην ἐλαφράν. Ταῦτα ὅλα τὰ κάμνω καὶ ἐγώ...»⁹.

Μάλιστα προκειμένου ἀρτιότερα νὰ ἐπιτευχθῇ ὁ ἠχητικὸς γλυκασμὸς ποὺ κανοναρχεῖ ἡ Σοφία Σειράχ, φροντίζει ὁ Ἅγιος καὶ ἀποστέλλει «ὀλίγα τινα μουσικὰ βιβλία»¹⁰ πρὸς τὴν μοναχὴς τῆς Αἰγίνης, «τοῦ φωνῆσαι εἰς ὕψος ἐν φωνῇ εὐφροσύνης»¹¹.

Δεύτερον· ἡ σχέσηὸς του μὲ τοὺς «μουσικοὺς κύκλους» τῆς ἐποχῆς καὶ ἡ ἐκτίμησις ποῦ, πρὸς τὸ πρόσωπό του, ἔτρεφαν οἱ μουσικοδιδασκαλοὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνος μας, ἀποτελοῦν ἐνδεικτικὰ στοιχεῖα περὶ τῆς μουσικότητος τοῦ Ὁσίου. «Ἡ Ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ — σημειώνει ὁ ἴδιος σὲ γνωστὴ μουσικὴ ἐφημερίδα τῆς

ἐποχῆς — εἶναι γνησίᾳ Ἑλληνικῇ· οἱ δὲ τὰναντία λέγοντες ἀπρομελετήτως ἀποφαίνονται. Ἡ Ἐκκλησιαστικὴ ἠμῶν Μουσικὴ εἶναι ἢ Ἑθνικὴ Μουσικὴ. Ἡ Ἑθνικὴ ἠμῶν Μουσικὴ ἔλαβεν καθαρῶς Ἐκκλησιαστικὸν ὕφος, διότι οἱ Ἕλληνες μετὰ τὴν ἄλωσιν πενθοῦντες ἀεὶ καὶ ἐν μόνῃ τῇ Ἐκκλησίᾳ εὐρίσκοντες παρηγορίαν μόνον τὰ τῆς Ἐκκλησίας ᾄσματα ἔψαλλον μὴ εὐρίσκοντες ἐν ἑαυτοῖς τὴν διάθεσιν πρὸς ᾄσματα ἐθνικά, ἅτινα καὶ αὐστηρῶς ἀπηγορεύοντο· τὸ πένθος εἶχε περιβάλλει τὴν καρδίαν τῶν Ἑλλήνων. Ἐντεῦθεν καὶ τ' ᾄσματα τῶν ἀρματωλῶν καὶ τὰ λαϊκὰ ᾄσματα εἶχον πένθιμον ὕφος. Τὸ πένθος τὸ ἐκ τῆς ἀλώσεως συνετέλεσεν ἵνα κατὰ μικρὸν τὸ μὲν ὕφος τῆς πολιτικῆς μουσικῆς νὰ ἐγκαταλειφθῇ, νὰ περισωθῇ δὲ μόνον τὸ ἐκκλησιαστικὸν ὕφος»¹².

Ἐπροσθέτως, ἢ — ὑπὸ τὸν Κ. Ἀ. Ψάχον — Σχολὴ Βυζαντινῆς Μουσικῆς τοῦ Ὁδείου Ἀθηνῶν, στὴν ὁποία ὁ διευθυντὴς τότε τῆς Ριζαρείου Σχολῆς, Μητροπολίτης Πενταπόλεως Νεκτάριος, ἐκλήθη νὰ διδάξῃ «Λειτουργικὴν, Τυπικὸν καὶ Ἑρμηνείαν τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Ὑμνων», κατωνόμαζε τὸν Ἅγιον ὡς «ἄρωγὸν πολύτιμον τῆς εὐοδώσεώς της»¹³. Ἡ σπουδὴ δὲ ποὺ κατέβαλλε γιὰ τὴν ἐπιτυχία τῶν μαθημάτων τούτων, διαφαίνεται σαφέστατα μεταξὺ τῶν Κατηχητικῶν τοῦ Ἐπιστολῶν: «Μοὶ γράφεις νὰ σοὶ γράψω συμβουλὰς, ἀλλὰ τὴν αἴτησίν σου ἀδυνατῶ νὰ πληρώσω, διότι δὲν ἔχω καιρὸν πολύν, ἐπειδὴ κατὰ παράκλησιν τοῦ Μητροπολίτου ἀνέλαβον νὰ διδάσκω ἐν σπουδαῖον, σπουδαιότα-

τον μάθημα εἰς τοὺς Ἱεροψάλτας, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ συντάξω τώρα καὶ εἶναι ὁ νοῦς μου ὅλος εἰς τὸ μάθημα»¹⁴.

Τρίτον· οἱ μαρτυρίες ποὺ μᾶς ἐκληροδότησαν οἱ μαθητὲς τοῦ Ἁγίου, καὶ μετέπειτα ἔγκριτοι καθηγητὲς καὶ κληρικοὶ τῆς Ἑλλαδικῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ οἱ γνῶμες τῶν μελετητῶν τοῦ βίου καὶ τῆς ἐν γένει προσωπικότητός του συνηγοροῦν ὑπὲρ τῆς πρὸς τὴν πατρῶα μουσικὴ προσηλώσεώς του, ἀλλὰ καὶ τῆς «μετὰ πολλῆς προσοχῆς καὶ κατανύξεως»¹⁵ προσφορᾶς τῶν θείων ὕμνων: «Ὡς Διευθυντῆς [τῆς Ριζαρείου Σχολῆς] —γράφει ὁ μακαριστὸς Ἄγγελος Νησιώτης— παρηκολούθει τοὺς μαθητὰς εἰς τὴν ἐκδήλωσιν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ τῶν ζήλου, παρρευρισκόμενος εἰς τὸν ναὸν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς τῆς ἀκολουθίας τοῦ Ὁρθρου καὶ τοῦ Ἐσπερινοῦ καὶ καθ' ὅλην τὴν ἀκολουθίαν ἴστατο ὄχι εἰς τὸν θρόνον, ἀλλὰ εἰς στασίδιον κοινὸν εὐρισκόμενον ἐντὸς τοῦ δεξιοῦ χοροῦ, ἀφ' ἐνὸς μὲν διὰ νὰ δίδῃ εἰς τοὺς μαθητὰς ὑπόδειγμα ἐκκλησιασμοῦ, ἀφ' ἐτέρου δὲ διὰ νὰ καμαρώνῃ τοὺς δύο χοροὺς μὲ 140 μαθητὰς ψάλλοντας ὅλας τὰς ἀκολουθίας»¹⁶.

Κατὰ τὶς μυσταγωγικὰς αὐτὰς στιγμὰς, ὅπου ἡ Ψαλτικὴ «ἐρμηνεύει τὴν τῶν λεγομένων διάνοιαν»¹⁷, τὴν καρδίαν τοῦ «μελωδοῦ» Ἱεράρχου ἐδonoῦσε σίγουρα τὸ τῆς Σοφίας Σειράχ: «καὶ ἦνεσαν οἱ ψαλτωδοὶ ἐν φωναῖς αὐτῶν, ἐν πλείστω ἤχῳ ἐγλυκάνθη μέλος»¹⁸.

Ὅσον δὲ ἀφορᾶ στὶς προσωπικὰς του συνθέσεις, τοὺς «πρὸς τὴν Ὑπεραγίαν Θεοτόκον»

Ἕμνους «τοὺς ὁποίους προσήρμοξε πρὸς τοὺς ἤχους τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς»¹⁹, οἱ μαρτυρίες τῶν μαθητῶν του εἶναι εὐγλωττες: «Ἦτο μέγας ὁ ἐνθουσιασμός του, ὅταν ἤκουε τοὺς Ῥιζαρείτας, νὰ τοὺς ψάλλουν» (Ἰ. Α. Νησιώτης)²⁰. «Μετηρσιούτο, ὅταν ἔψαλλε μαζί μας ἐν χορῶ τό: “Ἀνυμνῶ, μεγαλύνω Σε, Ἄχραντε”» (Ἰ. Φ. Κωνστανταράκης)²¹.

Οἱ κατανυκτικῆς αὐτῆς εἰκόνες, ποὺ «διαπνέονται ἀπὸ ἄρωμα εὐσεβείας καὶ δονοῦνται κυριολεκτικῶς ἀπὸ θεῖον ἐνθουσιασμόν»²², μᾶς παραπέμπουν στὸ γραφικό: «Καὶ ἐγένετο μία φωνὴ ἐν τῷ ψαλτωδεῖν καὶ ἐν τῷ ἀναφωνεῖν φωνῇ μιᾷ τοῦ ἐξομολογεῖσθαι καὶ αἰνεῖν τῷ Κυρίῳ»²³.

Τέλος, καὶ κατὰ τὴν παραμονὴν του στὸν Ἱερὸ Παρθενῶνα τῆς Αἰγίνης, «καθ’ ἐκάστην μετὰ τὸν Ἑσπερινὸν ἐδίδασκε τὰς ἀδελφὰς εἰς τὸν ἐκτὸς τῆς μονῆς ὑπαίθριον χῶρον. Μετὰ τὴν διδασκαλίαν ἐπηκολούθει ἢ ψαλμωδία ἐκ τῶν δύο συγγραμμάτων του, τοῦ Θεοτοκαρίου καὶ τοῦ Κεκραγαρίου»²⁴. Ἐκτὸς δὲ τούτων, «μαζὶ μετὰ τὰ γράμματα — ὅπως σημειώνει ὁ π. Θεόκλητος Διονυσιάτης — τίς δίδασκε καὶ μουσικὴ βυζαντινὴ, γιὰ νὰ ψάλλουν ἀργὰ στίς ἀγρυπνίες»²⁵.

Τέταρτον· οἱ ἀναμνήσεις τῶν συγχρόνων του Αἰγινητῶν, τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων ποὺ ἔζησαν κοντὰ του, μίλησαν μαζί του καὶ λειτουργήθηκαν στὸ Μοναστήρι του, παρασύρουν τὸ χρωστήρα ποὺ ἀδράξαμε, νὰ θέσῃ τὴν τελευταία πινελιά στὴν εἰκόνα τοῦ «συνετῶς καὶ εὐρύθμως»²⁶ ψάλλοντος Ἱεράρχου, ποὺ ἐπιχειροῦμε νὰ σκιαγραφήσωμε.

Ἐκ τῆς πολυπληθείας πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτῆ μαρτυρίας, σταχυολογοῦμε ἐδῶ τὶς πλέον χαρακτηριστικὰς: «Ἐψελνε ὁμορφα. Ἦταν λίγο βροντόφωνος, ἀλλὰ ἔψελνε γλυκά. (Μ. Παυλινέρης)²⁷... Ἐψελνε ὁμορφα. Τὰ ἔλεγε ὡραῖα καὶ καλά. (Ἄ. Χαλδαίου)²⁸... Καὶ ἡ ψαλμωδία του, θαῦμα ἦτανε (Μ. Σολωμοῦ)²⁹... Κι ἡ φωνή του ἦταν γλυκιά. Λειτουργοῦσε πολὺ ὡραῖα. (Μοναχὴ Ξένη)³⁰... Ἡ λειτουργία παρακαλοῦσα νὰ μὴν τελειώσῃ! Ἄν κι ἦταν μᾶλλον βροντερὴ ἢ φωνή του, ἔψαλε καὶ μιλοῦσε σιγανά, κατανυκτικά. (Εὐ. Μπέση)³¹... Τὶς Γερόντισσες... τὶς μάθαινε ψαλμική. Τοὺς ἔδινε κατευθύνσεις... Ὅταν μπαίναμε στὸ Μοναστήρι ἦταν ὑπέροχα. Ἐκὸς καθε κελλὶ ἀκούγαμε νὰ βγαίνουν θαυμάσιες μελωδίες. Ὑμνοὶ τῆς Παναγίας. (Π. Βότση)³².

* * *

Σημειώνοντας σὲ τοῦτο ἴδιον τὸ συνοπτικὸν ἄρθρον τὶς βασικότερες ἐνδείξεις περὶ τῆς μουσικότητος τοῦ Ἁγίου Νεκταρίου, ἐπιχειροῦμε οὐσιαστικὰ μιὰ ἀδρὴ σκιαγράφηση τῆς μουσικῆς του φυσιογνωμίας, μὲ ἀπώτερον στόχον νὰ ὀριοθετήσωμε τοὺς «ἐστῶτες φθόγγους» γύρω ἀπὸ τοὺς ὁποίους θὰ κινηθῇ μιὰ διεξοδικότερη ἀνάλυση τοῦ θέματος ποὺ ἀπὸ καιρὸν ἐτοιμάζομε.

Πρὸς τὸ παρόν, φρονοῦμε πῶς προσεγγίζομε ἐπιτυχῶς τὰ περὶ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς φρονήματα τοῦ οἴκουμενικῆς ἀκτινοβολίας «μελωδοῦ» Ἁγίου μας, στρέφοντας τὰ ὦτα πρὸς τὴν προτροπὴν τοῦ Ἁγίου Νικοδήμου τοῦ Ἁγιορείτου: «...ἄδε εἰς αὐτὸν [τὸν γεννηθέντα Χρι-

στὸν] ἄσμα καινόν, καθὼς σὲ παρακινεῖ ὁ Δα-
βίδ· ἄδε ὅμως πολλὰ καὶ ἀκόρεστα ἄσματα, καὶ
μὴ χόρταινε ἄδων. Ἐὰν οὕτως ἄδῃς, θέλει σὲ
ἐνθυμηθῆ ὁ Κύριος, πρὸς ὃν ἄδεις, καὶ ἔχει νὰ
σὲ ἐλεήσει, καθὼς σὲ βεβαιώνει ὁ Ἡσαΐας·
“πολλὰ ἄσον, ἵνα σου μνεΐα γένηται...”»³³.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. Μητροπολίτου Πενταπόλεως Νεκταρίου, *Θεοτοκάριον ἤτοι Προσευχητάριον μικρόν, περιέχον ᾠδὰς καὶ ὕμνους πρὸς τὴν Ὑπεραγίαν Δέσποιναν ἡμῶν, Θεοτόκον καὶ Ἀειπάρθενον Μαρίαν*, Ἀθήναι 1905, σ. γ'.

2. Ἐναν πρῶτο σχολιασμὸ τῆς ὕμνογραφικῆς δραστηριότητος τοῦ Ἁγίου Νεκταρίου καὶ ἀπαρίθμηση τῶν ὕμνογραφικῶν του ἔργων, βλέπε στὴν ἡμετέρα μελέτη «Δύο χειρόγραφα τοῦ Θεοτοκαρίου τοῦ Ἁγίου Νεκταρίου», Ἀνάτυπον ἀπὸ τὸ περιοδικὸ *Θεολογία*, Τόμ. ΞΕ' (1994), Τεύχ. Β', σσ. 355-394.

3. Κατάλογο τῶν ἐκδεδομένων καὶ ἀνεκδότων συγγραμμάτων τοῦ Ἁγίου ἔχει ἐπιτυχῶς ἐκπονήσει ὁ Εὐάγγελος (νῦν Εἰρηναῖος πρεσβ.) Δεληδημιος, καταχωρισμένον στὴ Γενικὴ Εἰσαγωγή τῆς μελέτης τοῦ Ὁσίου Νεκταρίου, *Αἱ Οἰκουμενικαὶ Σύνοδοι τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας καὶ μελέτη περὶ τῶν Ἁγίων Εἰκόνων*, Θεσσαλονίκη 1972, (ἀνατύπωση ὑπὸ τῶν ἐκδόσεων Βασ. Ρηγοπούλου), σσ. 8-14 (ὁ ἴδιος κατάλογος καταχωρίζεται καὶ στὴ μελέτη τοῦ μοναχοῦ Θεοκλήτου Διονυσιάτου, *Ὁ Ἅγιος Νεκτάριος ὁ Θαυματουργός*, Ἀθήνα 1992², σσ. 160-164). Πρβλ. καὶ τὴν ὑπὸ τὸν τίτλο «Ὁ Πενταπόλεως Νεκτάριος ὡς λόγιος Ἱεράρχης» ἐπιστολὴ τοῦ Π. Ι. Μπρατσιώτου, δημοσιευομένη στὸν ὑπὸ τὴν ἐπιμέλεια τοῦ Τίτου Ματθαϊάκη Τόμο, *Ὁ Ὁσιος Νεκτάριος Κεφαλαῖς Μητροπολίτης Πενταπόλεως (1846-1920)*, Ἀθήναι 1955, σσ. 101-106· καθὼς καὶ τὰ ἀκόλουθα: Θεοδωρήτου Μοναχοῦ, *Ὁ Ἅγιος Νεκτάριος ὁ Ἱεράρχης, ὁ λόγιος, ὁ ἀσκητής*, Ἀθήναι 1972², σσ. 45-48. Χρυστοστόμου Θέμελη (Μητρ. Μεσσηνίας), «Εὐβοϊκὴ ἀγιολογία», *Θεολογία ΝΓ'* (1982), σσ. 408-409.

4. Πρβλ. τὸ δεύτερο στιχηρὸ ἰδιόμελο τῶν Αἰνῶν τοῦ ὁρθοῦ τῆς Μ. Τρίτης «Ὁ τῆ ψυχῆς ραθυμία νυστάξας...».

5. Βλ. τὸ δεύτερο στιχηρὸ ἰδιόμελο τῶν Αἰνῶν τοῦ ὁρθοῦ τῆς Δευτέρας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος «Ἐν ταῖς ἀνυλαῖς σου ὑμνήσω σε...».

6. Τὸ γεγονός τοῦτο μαρτυρεῖ εὐγλωττα ὁ ἴδιος ὁ Ἅγιος, ὅταν σημειώνει στὸν πρόλογο τῆς μνημονευθείσης πρώτης ἐκδόσεως τοῦ «Μικροῦ Θεοτοκαρίου»: «*Τὰς πέντε πρώτας ᾠδὰς ὡς καὶ τὴν τοῦ Βουλγάρεως ἐμελοποιήσαμεν ἡμεῖς, ἐτόνισε δὲ αὐτὰς ὁ κ. Κ. Ἄ. Ψάχος καθηγητῆς τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς ἐν τῷ ᾠδεῖῳ Ἀθηνῶν*». Βλ. Μητρ. Πενταπόλεως Νεκταρίου, *Θεοτοκάριον*, ὁ.π., σσ. γ'- δ'.

7. Βλ. Σοφ. Σειράχ 47,8 καὶ 10.

8. Βλ. Σοφ. Σειράχ 47,9.

9. Βλ. Τίτου Ματθαϊάκη, *Ἁγίου Νεκταρίου Πενταπόλεως Κατηχητικαὶ Ἐπιστολαὶ πρὸς τὰς μοναχὰς Ἱερᾶς Μονῆς Ἁγίας Τριάδος Αἰγίνης*, Ἀθῆναι 1984, σ. 179, Ἐπιστολὴ 90.

10. Βλ. Τίτου Ματθαϊάκη, ὁ.π., σ. 242, Ἐπιστολὴ 125.

Ἰδιαιτέρως ἀξιοσημεῖωτο τὸ γεγονός, δοθέντος ὅτι ἡ ὑπὸ τοῦ Ἁγίου Νεκταρίου ἀποστολὴ μουσικῶν βιβλίων πρὸς τὶς μοναχὰς τῆς Αἰγίνης, προϋπέθετε βεβαίως τὴ γνώση τῆς Ψαλτικῆς τουλάχιστον ἀπὸ τὴν πλευρὰ ὀρισμένων μοναζουσῶν καὶ μάλιστα σὲ βαθμὸ ἱκανοποιητικό. Οἱ σωζόμενες πάντως μαρτυρίες περὶ τοῦ θέματος, σκιαγραφοῦν ὡς δάσκαλο τῆς Ψαλτικῆς τῶν μοναζουσῶν τὸν ἱεροψάλτη Νικόλαο Βότση: «— Ἐλα δῶ! Νά, πᾶρε τὴν Ὀκτώηχο. Θὰ πηγαίνεις στὸν ψάλτη τὸ Βότση στὴν Αἶγινα καὶ θὰ παρακολουθεῖς τοῖς ἤχοις στὸ ψαλτήρι. Θέλω νὰ μάθεις νὰ ψάλλεις», ἐδιηγεῖτο ἡ μακαριστὴ γερόντισσα Θεοδοσία [Κάτσα], ψάλτρια τῆς Μονῆς ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Ἁγίου, μεταφέροντας τὰ λόγια ποῦ τῆς εἶπε ὅταν πρωτοπῆγε στὸ Μοναστήρι. Ἡ δὲ κόρη τοῦ ἐν λόγῳ ἱεροψάλτη Πετρούλα Βότση μαρτυρεῖ πῶς: «ἔστειλε ὁ Ἅγιος τὶς Γερόντισσες νὰ μάθουν ψαλτικὴ στὸν πατέρα μου...» καὶ ἀλλοῦ: «ὁ Ἅγιος ἔστειλε τὶς Μοναχὰς στὸν πατέρα μου ἀποκλειστικὰ γιὰ τὴν ἐκμάθηση τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς». Βλ. Μανῶλη Μελινοῦ, *Μίλησα μὲ τὸν Ἅγιο Νεκτᾶριο [...]*, Α' Τόμος [Ἀθήνα 1987], σσ. 80 καὶ 185-186 ἀντίστοιχα. Γιὰ τὸν Νικόλαο Βότση καὶ τὴν Ψαλτικὴ παράδοση τῆς Αἰγίνης γενικότερα, βλέπε τὴν ἡμετέρα μελέτη *Ἡ Ψαλτικὴ Τέχνη στὴν Αἶγινα* (ἀνέκδοτη ἀκόμη στὴν πλήρη της μορφή) τὸ κυρίως τμήμα τῆς πάντως δημοσιευμένου στὸ «Γενικὸ Ὁδηγὸ τοῦ 1995» τῆς Ἐκδοτικῆς Πολιτιστι-

κῆς Οἰκολογικῆς Ἐταιρείας Αἴγινας (Ε.Π.Ο.Α.), «Γνωρίστε τὴν Αἴγινα», Αἴγινα 1995, σσ. 20-24).

Ἵσως δὲν πρέπει ἐδῶ ν' ἀποκλεισθῆ καὶ ὁ ἴδιος ὁ Ἅγιος ὡς δάσκαλος τῶν μοναζουσῶν σὲ στοιχειώδεις γνώσεις τῆς Ψαλτικῆς. Χαρακτηριστικὸ πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ εἶναι τὸ περιστατικὸ ποὺ διηγεῖται ὁ Μῆτσος Παυλινέρης, ἐνθουμούμενος διάλογό του μὲ τὸν Ἅγιο κατὰ τὴν παιδική του ἡλικία:

«— Τί θέλεις, Μῆτσο, νὰ γίνεις σὰν θὰ μεγαλώσεις;

— Ψάλτης! τοῦ ἀπαντῶ μεμιάς. Τὸν ἄκουγα ποὺ ἔψελνε σὲς λειτουργίες καὶ μ' ἄρεσε.

— Ἀφοῦ θέλεις νὰ γίνεις ψάλτης, ἔλα νὰ σοῦ μάθω τὸ τροπάριο τοῦ Ἁγίου Χαράλαμπου, ποὺ 'ναι τὸ ἐκκλησιάκι του ἐκεῖ ἀπέναντι.

Κάθησε κοντά μου καὶ μὲ ὑπομονὴ ἔλεγε καὶ ξανάλεγε τὸ τροπάριο, ὡσπου νὰ τὸ μάθω...». Βλ. Μ. Μελινοῦ, ὁ.π., σ. 24. Πρβλ. καὶ κατωτέρω, ὑποσημείωση 25.

11. Βλ. Α' Παραλ. 15,16.

12. Βλ. Μητροπολίτου Πενταπόλεως Νεκταρίου, «Τὸ Πολιτικὸν ὕφος τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν μουσικῆς», *Φόρμιγξ*, Περ. Β', Ἔτος Γ' (Ε'), Ἀριθμ. 16-17-18, Ἀθῆναι 30 Νοεμβρίου - 31 Δεκεμβρίου 1907, σσ. 9-10.

13. Βλ. *Φόρμιγξ*, Περ. Β', Ἔτος Α', Ἀριθμ. 13-14, Ἀθῆναι 15- 30 Σεπτεμβρίου 1905, σ. 4. Ἡ δημοσιευομένη εἶδηση διατυπώνεται στὴν ἐν λόγῳ ἐφημερίδα ὡς ἀκολούθως: «Τὴν διδασκαλίαν τῆς Λειτουργικῆς, τοῦ Τυπικοῦ καὶ τῆς Ἑρμηνείας τῶν Ἐκκλ. ὕμνων προσφέρεται, ὡς πληροφοροῦμεθα, νὰ ἀναλάβῃ πάνυ εὐγενῶς ὁ Σεβ. Μητροπολίτης Πενταπόλεως κ.κ. Νεκτάριος διευθυντῆς τῆς Ριζαρείου Σχολῆς, ἐρχόμενος οὕτω ἀρωγὸς πολῦτιμος τῆς εὐοδώσεως τῆς σχολῆς ταύτης».

14. Βλ. Τ. Ματθαϊάκη, Ἁγίου Νεκταρίου Πενταπόλεως Κατηχητικαὶ Ἐπιστολαί... ὁ.π., σ. 85, Ἐπιστολὴ 29. Ταῦτα ἔγραφε ὁ Ἅγιος πρὸς «τὴν ὀσιωτάτην Μοναχὴ Ξένη» τὴν 5ῃ Ὀκτωβρίου τοῦ ἔτους 1905. Τὸ «σπουδαιότατον» μάθημα ποὺ ἐμνημόνευε τότε συνέταξε τελικῶς εἰς ὀγκώδη μελέτη, συγκειμένη ἐκ δώδεκα κεφαλαίων καὶ διηρημένη εἰς δύο τεύχη, τὴν ὁποία ἐτίτλοφόρησε *Ἐργὰ Λειτουργικῆ*. (Τὸ ἔργο παραμένει ἀνέκδοτο, μεταξὺ ἄλλων καταλοίπων τοῦ Ἁγίου,

στά ἀρχεῖα τῆς ἐν Αἰγίνῃ Ἱ. Μονῆς του). Ἐκρῶς διευκρινιστικὴ περὶ τῆς αἰτίας τῆς συγγραφῆς τῶν ἐν λόγῳ μαθημάτων, «τῆς Ἑρμηνείας τῆς Ἱερᾶς Λειτουργικῆς καὶ τῆς Ἑρμηνείας τοῦ Τυπικοῦ τῆς Ὁρθοδόξου ἡμῶν Ἐκκλησίας» ὅπως τὰ περιγράφει ὁ ἴδιος, ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς τελικῆς ἐκβάσεως τῆς ἀναληφθείσης διδασκαλίας, εἶναι ἢ ἀκόλουθος, λίαν ἐνδιαφέρουσα περὶ τοῦ προκειμένου θέματος, ἰδιόχειρος ὑποσημείωση τοῦ Ἁγίου στὸ προοίμιό τῆς ἐν λόγῳ μελέτης (σ. 1 τοῦ χρογφ), τὴν ὁποία ἐξ αὐτοψίας μεταφέρομε κατωτέρω:

«Τὴν Ἱερὰν λειτουργικὴν συνετάξαμεν τῇ (αἰτήσῃ [σβησμένο]) ἐντολῇ τοῦ / Σεβασμιωτάτου / Μητροπολίτου Ἀθηνῶν / Κυρίου Θεοκλήτου ὅπως / διδάξωμεν αὐτὴν εἰς / τοὺς Μαθητὰς τοὺς ἐν / τῷ Ὡδεῖῳ σπουδάζοντας / τὴν Ἐκκλησιαστικὴν / Μουσικὴν καὶ ὑπὸ / τοῦ καθηγητοῦ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς / Κυρίου Κωνσταντίνου / Ψάχου μορφουμένους / εἰς Ἱεροψάλτας ὅπως ἀναδειχθῶσι ἐγκρατεῖς τοῦ ἔργου οὕτινος ἀναλαμβάνουσι τὴν ἐκτέλεσιν. καὶ τὴν / μὲν ἐντολὴν ἐδέχθημεν καὶ / συνετάξαμεν τὸ Μάθημα / ἀλλὰ λόγοι ἀνεξάρτητοι / τῆς θελήσεως ἡμῶν ἐκώλυσαν ἡμᾶς νὰ διδάξωμεν αὐτό. εἰς τῶν κωλυσάντων ἡμᾶς λόγων ἦτο ἡ νυκτερινὴ ὥρα τῆς διδασκαλίας τοῦ μαθήματος. / Τὸ ἔργον ἤδη δημοσιεύοντες ἀφιερῶμεν αὐτὸ τῷ / (δόντι τὴν ἐντολὴν [σβησμένο]) Σεβασμιωτάτῳ Κυρίῳ Θεοκλήτῳ Μητροπολίτῃ Ἀθηνῶν τῷ καὶ / (προέδρῳ [σβησμένο]) ἰδρυτῇ τοῦ διδασκαλείου τῆς Ἱερᾶς Μουσικῆς, ὡς αἰτίῳ τῆς συγγραφῆς (sic)».

[Τὴν ἐπισήμανση τῆς ὡς ἄνω σημειώσεως καὶ τὴ δυνατότητα αὐτοψίας στὸ –φυλασσόμενο στά, ἀπροσπέλαστα ἐν γένει, ἀρχεῖα τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ἁγ. Τριάδος (Ἁγίου Νεκταρίου) Αἰγίνης– χειρόγραφο τῆς ἐν λόγῳ μελέτης τοῦ Ἁγίου, ὁφείλομε στὸν Πρωτοσύγκελλο τῆς Ἱ. Μητρ. Ὑδρας π. Ἐφραίμ Στενάκη, τὸν ὁποῖο καὶ ἀπὸ τῆς θέσεως αὐτῆς εὐχαριστοῦμε θερμῶς].

Σημειωτέον ὅτι ἡ «ἀπουσία» τοῦ Ἁγίου ἀπὸ τὸ «διδασκικὸ προσωπικὸ» τῆς σχολῆς βυζαντινῆς μουσικῆς τοῦ Ὡδεῖου, μαρτυρεῖται ἐμμέσως καὶ ἀπὸ τὰ ὅσα λεπτομερῶς ἀναγράφονται στὴ μουσικὴ ἐφημερίδα *Φόρμιγξ* (Περ. Β', Ἐ-

τος Β', 'Αριθμ. 5, 'Αθήναι 15 'Ιουνίου 1906, σσ. 2-3) περί τῶν ἐξετάσεων τῆς ἰδίας σχολῆς, ὅπου μνημονεύονται ὡς καθηγητὲς τῶν κατ' ἐκεῖνο τὸ ἔτος «νεοεισαχθέντων» μαθημάτων τῆς Ἑορτολογίας, Ὑμνολογίας καὶ Λειτουργικῆς, ἀφ' ἐνὸς μὲν ὁ «ὕφηγητῆς τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ» Γ. Λαμπάκης (τῶν δύο πρώτων), ἀφ' ἐτέρου δὲ ὁ «φιλόλογος» Χρ. Ἀνδρουτσος (τοῦ τρίτου), «ὅστις ὁμως διέκοψε πρὶν τοῦ τέλους τοῦ ἔτους τὸ μάθημα τοῦτο ἅτε εἰς Γερμανίαν ἀναχωρήσας» (αὐτόθι).

Πάντως, ὁ Ἅγιος παρίστατο στὶς ἐτήσιες ἐξετάσεις τῆς μνημονευθείσης σχολῆς (βλέπε σχετικῶς Φόρμιγξ, Περ. Β', Ἔτος Α', 'Αριθμ. 7-8, 'Αθήναι 15-30 'Ιουνίου 1905, σ. 6. Ἔτος Β', 'Αριθμ. 5, 'Αθήναι 15 'Ιουνίου 1906, σ. 2. Ἔτος Γ' (Ε'), 'Αριθμ. 5-6, 'Αθήναι 15-30 'Ιουνίου 1907, σ. 2), καὶ τοῦτο εἶναι ἀξιοσημεῖωτο ἀλλὰ καὶ ἐνδεικτικὸ γιὰ τὸ ἐνδιαφέρον του περὶ τῆς προόδου τῶν ἐκπαιδευομένων ἱεροψαλτῶν.

15. Προβλ. τὸν οὐκ ἐκείνη τῆς ἐν Τρούλλῳ Πενθέκτης Οἰκουμενικῆς Συνόδου (691 μ.Χ.) στὸ Γ. Ράλλη - Μ. Ποτλῆ, *Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων [...]*, Τόμος II, 'Αθήναι 1852, σ. 478.

16. Βλ. Τ. Ματθαιάκη, *Ὁ Ὅσιος Νεκτάριος...*, ὁ.π., σ. 140.

17. Βλ. Γρηγορίου Νύσσης, *Εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τῶν ψαλμῶν*, Migne P.G. 44,444.

18. Βλ. Σοφ. Σειράχ 50,18.

19. Μαρτυρία τοῦ Ἀγγ. Νησιώτου σὲ κείμενό του τιτλοφορούμενο «Ὁ Ἅγιος Νεκτάριος Μητροπολίτης Πενταπόλεως» καὶ δημοσιευμένο στὸ Τ. Ματθαιάκη, *Ὁ Ὅσιος Νεκτάριος...*, ὁ.π., σ. 139 κ.έ.

20. Αὐτόθι.

21. Στὸ ὑπὸ τὸν τίτλο «Ὁ Πενταπόλεως Νεκτάριος Κεφαλαῶς (1846-1920) "Οἷα ἡ μορφὴ τοιάδε καὶ ἡ ψυχὴ"» κείμενό του, καταχωρισμένο στὸ Τ. Ματθαιάκη, ὁ.π., σ. 168.

22. Αὐτόθι.

23. Βλ. Β' Παραλ. 5,13.

24. Μαρτυρία τοῦ Ἀγγέλου Νησιώτου, ὅπου καὶ παραπάνω, σ. 141

25. Βλ. Θεοκλήτου Διονυσιάτου, *Ὁ Ἅγιος Νεκτάριος ὁ θαυματουργός*, ὁ.π., σ. 98.

Τούτη ἡ μαρτυρία τοῦ Γέροντος Θεοκλήτου, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴ δὴλωση τῆς Πετρούλας Βότση πού μεταφέρομε κατωτέρω — «*Τὶς Γερόντισσες... τίς μάθαινε ψαλτικὴ...*» (βλ. ὑποσημείωση 32' πρβλ. καὶ ἀνωτέρω ὑποσημείωση 10)— ἀποτελοῦν τὶς μοναδικὲς μέχρι σήμερα διαπιστώσεις περὶ τῶν μουσικῶν γνώσεων τοῦ Ἁγίου, ἐπαρκῶν πρὸς συστηματικὴ διδασκαλία τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης.

Πιστεύομε πάντως, πῶς εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ τηρήσωμε πρὸς τὸ παρὸν ἐπιφυλακτικὴ στάση ἔναντι τῶν ἀνωτέρω διαπιστώσεων —στερουμένων μάλιστα ἰκανῶν καὶ τεκμηριωμένων ἐρεισμάτων— ἕως ὅτου ἡ ἔρευνα πού πραγματοποιοῦμε ὡς πρὸς τὸ ἐν λόγω ζήτημα, φέρει σὲ φῶς ἰσχυρότερα καὶ ἀδιάσειστα πειστήρια περὶ τοῦ ἀκριβοῦς βαθμοῦ τῶν μουσικῶν γνώσεων τοῦ Ἁγίου. Ὡς τότε, ἀσφαλέστερη θεωροῦμε τὴν εἰκασία ὅτι ἡ μνημονευομένη «*διδασκαλία τῆς Ψαλτικῆς*» ἐπραγματοποιεῖτο ὑπὸ τοῦ Ἁγίου μὲ τρόπο «*πρακτικόν*», ὅπως ἀφήνει νὰ ἐννοηθῆ καὶ ἡ μαρτυρία τοῦ Μήτσου Παυλινέρη πού παραπάνω παραθέσαμε. (Βλ. ὑποσημ. 10.).

26. Πρβλ. Νεῖλου τοῦ ἀσκητοῦ, *Τὰ ρηγ' κεφάλαια περὶ προσευχῆς*, καὶ συγκεκριμένα τὸ κεφάλαιο πβ'. Migne P.G. 79,1185.

27. Βλ. Μανώλη Μελινοῦ, *Μίλησα μὲ τὸν Ἅγιο Νεκτάριο. Συνεντεύξεις μὲ 30+1 ἀνθρώπους πού τὸν γνώρισαν*, Α' Τόμος, [Ἀθήνα 1987], σ. 33.

28. Βλ. Μ. Μελινοῦ, ὁ.π., σ. 149.

29. Βλ. Μανώλη Μελινοῦ, *Μίλησα μὲ τὸν Ἅγιο Νεκτάριο Συνεντεύξεις μὲ 30+1 ἀνθρώπους πού τὸν γνώρισαν*, Β' Τόμος, [Ἀθήνα 1989], σ. 60.

30. Βλ. Μ. Μελινοῦ, ὁ.π., Α' Τόμος, σ. 89.

31. Βλ. Μ. Μελινοῦ, ὁ.π., σσ. 62-63.

32. Βλ. Μ. Μελινοῦ, ὁ.π., σ. 188.

33. Βλ. Νικοδήμου Ἀγιορείτου, *Ἑορτοδρόμιον ἡτοι Ἑρμηνεία εἰς τοὺς ἀσιατικούς κανόνας τῶν Δεσποτικῶν καὶ Θεομητορικῶν ἑορτῶν*, Βενετία 1836, σ. 68. Πρβλ. Ψαλμ. 149,1 καὶ Ἡσαΐα 23,16.

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΤΗΣ ΑΠΟΣΤΟΛΙΚΗΣ ΔΙΑΚΟΝΙΑΣ
Ίασιόν 1 – 115 21 Ἀθήνα, τηλ. 7210.734, Fax 7238.149